

ANTONI GRAU I ESCRIBUELA*

APROXIMACIÓ AL RÈGIM SENYORIAL, REPARTIMENT I USOS DEL SÒL ALS DOMINIS DE LA CASA DE MEDINACELI AL PAÍS VALENCIÀ. BALANÇ PROVISIONAL DE LES CARTES-POBLES

RESUMEN

En comparación con la situación anterior a la expulsión de los moriscos, el régimen señorial definido por las nuevas cartas-pueblas presenta, en general, un balance positivo para los repobladores; además, si se considera la necesidad nobiliaria de conceder concordias siempre favorables a los enfiteutas (o, incluso, de redactar otras capitulaciones), se comprende la existencia de una notable dinámica negociadora impuesta por la capacidad de resistencia campesina.

Cabe destacar, por otra parte, el predominio absoluto de la enfiteusis en la estructura que adoptará el reparto y usos del terrazgo durante el Antiguo Régimen, así como el hecho de que la diferenciación social en la composición de la comunidad rural sea fundamentalmente de grado.

RÉSUMÉ

En relation avec la situation antérieure à l'expulsion des morisques, le régime seigneurial défini par les nouvelles cartes-pueblas présente, en général, un bilan positif pour les nouveaux habitants; si on considère, en plus, la nécessité nobiliaire de concéder des concordies toujours favorables aux enfiteutes (ou, même, de rédiger des autres capitulations), on comprend l'existence d'une remarquable dynamique négociatrice imposée par la capacité de résistance paysanne.

Il faut remarquer, en outre, la prédominance absolue de l'emphytéose dans la structure qu'adoptera le repartiment et usages du terroir pendant l'Ancien Régime, de même que le fait que la différenciation sociale soit fondamentalement de degré dans la composition de la communauté rurale.

Aquest estudi s'ocuparà de la configuració de l'estructura del repartiment i usos del terrer als dominis de la casa ducal de Medinaceli al País Valencià a partir de les cartes de repoblació atorgades als anys immediatament posteriors

* Departament d'Història Moderna. Universitat de València

a l'expulsió dels moriscos des del 1609. Per tal de realitzar-lo s'intentarà fer una anàlisi comparativa entre les cartes que eren a principis del segle XVII de senyors diferents (el duc de Sogorb i el marquès de Dénia), però també entre les d'un mateix estat senyorial (Ducat de Sogorb i "Antic Patrimoni", especialment). Amb això es veurà que les diferències que s'hi puguen trobar hauran d'ésser atribuïdes no sols a la voluntat del senyor, sinó també i en bona mesura, a les condicions topo-ecològiques concretes de cada lloc i a la resistència camperola.

Cal pensar, a més, que aquesta és una zona marcadament morisca, per la qual cosa, almenys geogràficament, la importància de les cartes pobles (i el grau d'aplicació de la nova estructuració del règim senyorial, plasmada en elles) és, encara, superior a moltes altres zones del País Valencià.

No obstant això, s'ha de fer constar que no es disposa de les cartes-pobles de tots els llocs que formaven part dels esmentats dominis senyoriais; només es podrà tractar dels casos de Fanzara, Geldo, Eslida (juntament amb Aín, Veo i Alcúdia de Veo), Sueras, Castro-Fondeguilla, Benaguasil i el Verger.¹

I. ANÀLISI DE LES CARTES-POBLES

En primer lloc, cal advertir que no serà suficient atendre l'oferta de pobladors com a únic factor que explique la cronologia de redacció de les cartes-pobles (període 1610-1613), ni tampoc un altre tan important com ara el de "(...) disipar el miedo del embargo por parte de los censalistas" (CISCAR, 1977, 175). Per a aquests llocs s'han de considerar altres aspectes; les observacions que fa Leopoldo Peñarroja, referides als dominis del duc de Sogorb hi són adients: per una part, els plets per la jurisdicció amb la princesa de Mérito i la ciutat de València; per una altra, l'actuació d'Antonio de Villalta, primer encarregat senyorial de l'atorgament de les capitulacions amb els nouvinguts (PEÑARROJA, 1984, 325-353 i 776-831).

D'altra banda, i com que el seu objectiu és controlar l'explotació del patrimoni deixat pels moriscos, els capítols expliciten minuciosament els aspectes que conformaran les relacions de producció camperoles a cada indret. Nogensmenys, la successió de capítols no segueix un ordre determinat, de manera que la carta no disposa d'una clara estructura temàtica.

¹ Aquestes cartes han estat tretes de l'Arxiu Ducal de Medinaceli, Secció Sogorb (Fanzara: lligall 10, nº 13; Geldo: 6, nº 2; Eslida: 10, nº 15; Sueras: 10, nº 14; Castro i Fondeguilla: 6 nº 4; i Benaguasil: 79, nº 450-451-452 i lligall 8, nº 14), i de l'Arxiu Ducal de Lerma (el Verger: lligall 16, nº 22). Quedarien, doncs, fora de la present anàlisi poblacions com Sogorb, Dénia, Xàbia, Palma, Ador, Beniarjó, Tàrbena o Callosa d'En Sarrià (bé per no haver-los atorgat cap carta-pobla, bé per no haver ocupat L. PEÑARROJA TORREJÓN (1984); a Paterna seguirà la partició de fruits aleshores vigent fins concòrdies posteriors (sense gaudir d'una nova capitulació); i, pel que fa a la Pobra de Vallbona, les terres que hi ocupa ven els moriscos, en ésser foragitats, foren establertes de bell nou seguint els capítols de la carta de Benaguasil.

L'anàlisi dels continguts de les cartes, que seguirà bàsicament l'esquema proposat per E. Císcar, es compondrà dels següents apartats:

A. El repartiment i usos del sòl

A.1. *L'emfiteusi com a mecanisme repoblador*

A totes les cartes és aquesta figura la que possibilita els establiments dels nous pobladors, tant de terres com de cases, cosa que defineix ja les característiques de l'estructura del domini útil existent i del seu marc evolutiu. Respecte de la consolidació i primacia absoluta de l'emfiteusi, però, cal fer una matisació important: no seria tant que "(...) de forma habitual el señor opta por este último método -re población con enfiteusis-, haciendo aún más usual esta relación feudal, ya muy extendida y mayoritaria antes de 1609" (CÍSCAR, 1977, 168), com que potser el senyor no pogué introduir l'arrendament a curt termini un cop consolidà el domini útil amb el directe després de l'expulsió i hagué de conformar-se amb el control exclusiu sobre les seues regalies i cases pròpies.²

A.2. *El repartiment de cases i terres*

En general, s'adjudica una casa a cada repoblador. Per això, i com que de l'evolució demogràfica es dedueix fàcilment que el nombre de pobladors esdevé sensiblement inferior al que hi havia abans del foragitament, cal pensar que, en un principi, s'en quedaren moltes buides.³

Només es demana "entrada" o compra del domini útil dels habitatges a Benaguasil; a la resta dels llocs sols s'han de pagar els censos emfitèutics estipulats. I aquests estaran en funció del valor que calcularan, per a cadascuna de les cases, persones qualificades en diferents oficis (en general, un fuster i un obrer de vila); també variarà entre les diferents poblacions la relació entre la vàlua donada i el cens que li correspondrà abonar. (Únicament no s'hi fa constar res al Verger, on havien de contribuir per igual totes les cases).

Malgrat no especificar-se en cap lloc la quantitat de terra de conreu a repartir, si se suposa que pràcticament per a la totalitat dels casos hi entra tota la terra conreada del terme per a un nombre de pobladors clarament inferior al que hi havia abans, pot avançar-se ja que necessàriament els nous emfiteutes disposaran d'una base agrícola més extensa que la dels criptomusulmans. Considerant

² Aquest plantejament pot veure's en PESER, M. (1988), p. 196. Com ell apunta, "Seguramente como arrendatarios o como jornaleros tenían posibilidades aquellos colonos en sus lugares de origen o en los realengos de Valencia, pero querían tierras propias como enfiteutas; esa oferta no estaba abierta sino en los des poblados de los moriscos".

³ Només hi fan referència les cartes de Benaguasil. De les cases "derrocades", segons el capítol sis de les capitulacions de l'any 1613, no s'exigeix cap entrada (a diferència dels altres habitatges), sinó únicament el pagament del cens emfitèutic, cosa que fa sospitar dificultats en la repoblació.

que es tracta de llocs que estaven poblats únicament per "cristians nous", la hipòtesi de Císcar (d'una reducció del nombre de parcel·les i d'una distribució més ordenada i racional del terme municipal del senyoriu), en principi, també podria aplicar-s'hi.⁴

A.3. Condicions per a l'adquisició, conservació i transmissió del domini útil

Com que amb les capitulacions es tracta l'objectiu d'assegurar la major rendibilitat, l'evitar (amb l'amenaça del comís) que els emfiteutes se'n vagin del senyoriu, serà la principal mesura a prendre; la confiscació de terres i cases serà el càstig dels qui abandonen el lloc alienant els béns que els han estat establerts abans dels quatre primers anys de residència. Però també recau el comís sobre els que s'absenten temporalment del senyoriu més enllà d'un termini que oscil·la entre els dos i els sis mesos.⁵ La qüestió de la residència esdevé, doncs, un aspecte bàsic de les capitulacions.

Pel que fa a la transmissió del domini útil, a més dels terminis assenyalats, el pagament dels deutes pendents, la llicència senyorial i el dret de fadiga (aspectes presents en tots els llocs), s'han de considerar uns altres requisits:

a) El comprador s'ha d'avassallar i venir a residir personalment amb la seua família, comproment-se a guardar l'estipulat a la carta-pobla. A més d'assegurar-se així una estabilitat poblacional, el senyor supeditarà les possibles alienacions a nous avassallaments, tot intentant prevenir especulacions i/o acumulacions patrimonials per part del camperolat.⁶

b) Tampoc no pot ser el comprador, enlloc, ni militar, ni eclesiàstic, ni una persona privilegiada ni exempta, sinó un camperol que acompleisca totes les condicions pactades.

c) Pel que fa a allò que es pot alienar del domini útil, tan sols tres cartes (les de Geldo, Sueras i Fanzara) diuen de forma explícita que és possible vendre'n una part; les altres no ho concreten. Aquesta realitat no coincidiria amb el que

⁴ Un mètode magnífic de comprovar-ho seria comparar els capbreus immediatament anteriors i posteriors a l'expulsió dels moriscos. Malauradament només n'ha estat localitzat un, el del Verger, que siga de finals del segle XVI; però tampoc d'aquesta població és possible fer l'esmentat contrast car no es disposa d'altre capbreu fins al segle XVIII (quan ja el repartiment del terror s'hauria vist afectat per diversos possessos, com la divisió per herència, compres, alienacions, etc.).

⁵ Períodes respectius d'Esllida (i els llocs que inclou la seua carta-pobla) i Castro i Fondeguailla d'una banda, i el Verger, Benaguasil i Geldo d'una altra.

⁶ Aquestes qüestions es tracten a totes les cartes, però també a les "respostes" dels nous pobladors a les propostes de capitulacions senyorials a Benaguasil; així, el c. 33 de la qual apareix a l'A.D.M., lligall 79, nº 450, amb el pretext de anirà en benefici de les rendes del duc, demanen llicència per a "vendre, alienar, transportar y arrendar casa i terres a la persona, o persones, qui més preu donarà"; de la mateixa forma, al c. XXXVIII de l'altra "resposta" (A.D.M., lligall 79, nº 451) es veu que volen poder "vendre la casa y heretats axí a persona de la vila com forastera, encara que tinga altra casa y heretats, com lo comprador assistexca en la dita vila y llaure dites terres". Si bé no aconsegueixen plasmar aquestes mesures a les cartes-pobles, de fet, a la llarga arribaran a ser una pràctica habitual per tot arreu, com demostrarà l'anàlisi dels capbreus dels segles XVII i XVIII.

comenta Císcar per a les capitulacions que ell estudia, és a dir, que se solia unir la casa amb la meitat de les terres concedides a cada poblador per tal que el conjunt resultant fos atractiu a un nou poblador. Potser la preocupació per l'estabilitat del camperolat hi quedara resolta amb les mesures vistes anteriorment. A més, la quantitat de béns susceptibles d'ésser alienats, entesa estrictament amb aqueix objectiu, deixaria de ser plenament operativa a mig i llarg termini quan haguessen entrat en escena les subdivisions hereditàries. En tot cas, ara ja es pot avançar que els capbreus dels segles XVII i XVIII ens confirmen que les vendes seran cada vegada més nombroses, i no per això es despoblaren aquests llocs.

d) Quant al lluíisme, tampoc no són gaire explícites les cartes: indiquen que s'haurà de pagar d'acord amb els furs valencians, però no la quantitat concreta d'un ingrés que anirà augmentant amb el desenvolupament comercial de la centúria següent.

e) Respecte de quina de les dues parts s'ha de fer càrrec dels censals moriscos, amb l'excepció del Verger (on el marquès es limitarà a ajudar, mitjançant lliuraments monetaris concrets, els vassalls), sempre són els senyors els qui fan front a les esmentades hipoteques (per deutes dels moriscos, de les aljames o seues pròpies).

B. Govern i administració del senyoriu

B.1. Càrrecs directius: nomenament i funcions

Si es considera que el senyoriu és també una unitat d'explotació econòmica, el seu titular intentarà maximitzar els beneficis que trau de cada lloc. La millor forma d'aconseguir-ho (donat el seu caràcter rendista), serà posar-hi al front un home de confiança –el batle o "alcayt" o, en un escalafó superior, el Procurador General– que assegure el cobrament de les diferents rendes i l'acompliment de les normes jurídiques i administratives establertes, però que també s'encarregue de controlar altres aspectes econòmics fonamentals: les diferents particions de fruits, la transmissió del domini útil, el donar llicència per a plantar o no determinats conreus, perpetuar la funció exclusivista dels monopolis, etc.

Dels delegats i representants dels pobladors destaquen els càrrecs de justícia, jurats i mostassaf. No queda gaire detallat a les cartes el sistema d'elecció seguit, però com que a tots els llocs, els escollits han de jurar el càrrec davant el senyor, el procurador o l'alcaid, i com que és l'autoritat senyorial la que escull d'entre els proposats, el control i la mediatització que hi exerceix la classe dominant és absolut.

Quant a les funcions que han d'executar, la informació tampoc va molt lluny; en realitat no s'ocupa de les de tots els càrrecs. Destaca l'atenció dispensada al justícia, el qual podrà "(...) conèixer (...) de totes les causes civils [però] (...) no puga conèixer de ninguna causa criminal".⁷

⁷ Fanzara (c. 2); idèntiques competències se li reconeixen a Sueras (c. 12) i Castro i Fondegulla (cc. 8, 12).

A més de la mediatització assenyalada, per adonar-se millor del que suposa el poder del senyor en el control social i polític sobre els vassalls, només caldrà fer referència a la potestat que tenia d'imposar ordinacions i estatuts (variables segons la seua voluntat) per al bon govern municipal.

B.2. *L'administració de justícia*

En l'acte de l'avassallament, a més del jurament de fidelitat, els pobladors han d'acceptar del senyor la jurisdicció civil i criminal, alta i baixa, el mer i mixt imperi. I de la suprema jurisdicció es desprén que siguen exclusivament competència senyorial les causes criminals (podent-les sentenciar, però també apel·lar o rebutjar), que puga nomenar els jutges competents o que cobre els deutes dels vassalls "ab execució prompta, real y fiscal, sens contradicció alguna".⁸

En l'estudi de les competències que li atorga la jurisdicció, i per l'interés que té el senyor pel control de la transmissió del domini útil (que constitueix una important font d'ingressos), s'ha d'incloure una altra potestat seua: la de designar el notari que s'encarregarà de rebre "totes les vendes, alienacions y transportacions e regoneixenses, e altres qualsevols gèneros de actes que faran de dites cases e terres (...)"⁹

Es dedueix, doncs, que l'administració judicial vigent, en estar privatitzada, permet als senyors d'exercir-la totalment d'acord amb els seus interessos.

C. Control i ordenació de la producció agrícola

C.1. *L'aigua de reg*

Cap carta-pobla no aclareix qui és el propietari de l'aigua de reg; sembla evident, però, la prioritat del senyor en el seu aprofitament. Pel contrari, destaca la insistència en la necessitat de conservar la canalització existent (assuts, sèquies, etc); per la seua part, el senyor haurà de pagar, si la situació requereix reparacions especials, les despeses de determinats oficials qualificats.

C.2. *Els adobs*

Com que l'únic adob emprat aleshores era el fem dels animals, és lògic que se'n reglamentàs la utilització, tot impeding que es traguera del terme.¹⁰ Tanma-

⁸ Geldo (c. 38). El mateix es diu per a Benaguasil (c. 27 de la carta del 1611), Eslida (c. 43), Castro i Fondegulla (c. 24) i Sueras (c. 43).

⁹ Benaguasil (c. 25 de la carta del 1613; també ho trobem a les seues cartes de 1611 (c. 14) i de 1612 (c. 22); Fanzara (c. 36), Geldo (c. 29), Castro i Fondegulla (c. 44 de la carta de 1612; c. 21 de la del 1613). a Sueras (c. 38) em compte del notari es parla del procurador general o de l'escrivà de la cort.

¹⁰ Una bona visió del problema (ocupant-se de diferents postures historiogràfiques) la dona DOMINGO PÉREZ, C. (1983), pp. 69-76.

teix, sols se n'han trobat al·lusions a Benaguasil i el Verger, probablement a causa de les característiques geogràfiques del nostre àmbit d'estudi, muntanyenc i d'important presència ramadera.

C.3. *Els conreus*

Si el senyor vol que es potencie la producció agrícola per tal d'incrementar la renda que rep dels senyorius, és lògic que intente assegurar primer l'alimentació bàsica dels seus vassalls, cosa que el durà a protegir el conreu de cereals; després escometrà l'únic mitjà que, en una economia tècnicament endarrerida, farà viable l'augment de les rendes agràries: l'ampliació de l'espai conreat. De manera complementària, s'estimularà la plantació de diversos arbres, destacant-hi la vinya, els garrofers i les figueres; en general l'avantatge que s'ofereix a l'emfiteuta és l'exempció temporal de la partició de fruits, raó per la qual han d'avisar l'alcaid o el procurador general de la seua intenció, per tal que aquests l'autoritzen i puguen comptar els anys corresponents de franquícia.

C.4. *La ramaderia i les pastures*

D'igual manera, es donen unes facilitats que afavoreixen l'activitat ramadera, les quals solen consistir en que els nouvinguts s'aprofiten gratuïtament de les herbes i pastures del terme per un període de vuit o nou anys.¹¹ Però tot i aquest avantatge, els camperols tenen l'obligació de pagar delme de carnatge i/o particions d'animals.¹²

A més, el bovalar que assenyalarà el senyor podrà ser per a tots els veïns,¹³ però també d'ús exclusiu del bestiar propi de la carnisseria del lloc.¹⁴

En funció del seu paper dintre l'economia tradicional de l'època, es troba desenvolupat a totes les capitulacions el tema de l'alimentació del bestiar de labor. L'alfals serà un conreu franc de partició, però no exempt del pagament d'un cens específic; a més, i per a previndre qualsevol excés, es limitarà la superfície que s'hi podrà dedicar, oscil·lant entre una i dues fanecades.

De tot el que s'acaba d'indicar es desprén que el senyor també voldrà controlar l'activitat ramadera, la qual, si no li reportarà directament guanys massa elevats, constitueix un complement bàsic de l'agricultura, un ajut en l'alimentació i la font fertilitzadora per excel·lència del sòl.

¹¹ Eslida (c. 17), Fanzara (c. 16), Benaguasil (c. 15 de la carta del 1611; c. 26 de la del 1613), Sueras (c. 18), Castro i Fondegulla (c. 7).

¹² Sueras (cc. 19, 20), Eslida (cc. 16, 17), Castro i Fondegulla (c. 7), Fanzara (cc. 17, 18), Benaguasil (cc. 25, 26, 27 de la carta de 1612).

¹³ Eslida (c. 19), Benaguasil (c. 15 de la carta del 1611; c. 23 de la del 1612; c. 26 de la del 1613).

¹⁴ Fanzara (c. 19), Sueras (c. 21).

C.5. *L'aprofitament dels boscos*

També representava un complement per a l'economia camperola de l'època. Tot i no ésser tampoc gaire homogènia la normativa, on la tolerància és major (podent-se fruir de la muntanya baixa i alta i esporgar els arbres deixant les "guies" adients), també calia la llicència senyorial per a tallar arbres.¹⁵

Quant a un aspecte relativament lligat a aquest aprofitament, la caça, les al·lusions que se n'han trobat són encara menys nombroses; de qualsevol manera, la tònica hi és semblant, és a dir, es pot caçar, però amb una sèrie de condicions (respectar les vedes, no utilitzar gossos ni enginys no permeses,...). A més, el senyor es reserva la potestat de prohibir quan vulga aquesta activitat en determinades zones.¹⁶

C.6. *Les regalies o drets de monopoli*

Tant les existents com les que es puguen construir en un futur són propietat del senyor, el qual les explotarà en benefici propi. Estarà, a més, força interessat en assegurar-se'n la utilització, car abasten les principals activitats del món rural (moldre els grans, coure el pa, etc.). Representen, doncs, una font d'ingressos clau que, al mateix temps, reforça la immobilitat del sistema en travar qualsevol intent de comercialització que ultrapasse els màxims establerts per a cada producte.

Les penes per no emprar-les són bastant elevades, però no és suficient remarcar aquesta amenaça directa. Cal subratllar també la forma en què es liquida el pagament de les denúncies. El repartir-se el total de la multa les tres parts implicades (el duc, l'arrendatari de la regalia en qüestió i l'acusador) pot constituir un sistema d'incitar a la denúncia entre els propis emfiteutcs —sobretot en conjuntures difícils— i, per tant, de potenciar el trencament dels lligams de solidaritat interna de la comunitat camperola.¹⁷

Amb tot i això, també hi ha determinats punts a les capitulacions susceptibles de convertir-se en sortides concretes del lligam senyorial constituït pels monopolis; potser hi destaquen, per l'esdevenidor, el fet de disposar d'un dia de mercat lliure a la setmana¹⁸ o poder portar ja molts els grans que compraren d'altres llocs.¹⁹

¹⁵ Eslida (c. 20), Fanzara (c. 42), Sueras (c. 44), Castro i Fondegulla (c. 18).

¹⁶ Sueras (c. 46), Fanzara (c. 44).

¹⁷ L'obtenció per part de l'acusador del terç de la pena imposada per aquesta qüestió (però també per frau en la partició de fruits) queda patent a Benaguasil (c. 13 de la carta del 1611; c. 23 de la del 1613), Fanzara (c. 20) i Sueras (c. 22).

¹⁸ Fanzara (c. 28), Geldo (c. 22), sueras (c. 30).

¹⁹ Fanzara (c. 45), Sueras (c. 47).

D. Les rendes

D.1. *Els censos en diners sobre cases i terres*

Quant a les cases, només les capitulacions del Verger i la del 1613 de Benaguasil tenen un mateix cens anual i fix per a totes, de 10 i 25 sous respectivament. (Cal mencionar també el fet que és justament a Benaguasil on s'ha de satisfer una quantitat, variable en funció de la seua qualitat, en concepte d'entrada per les cases). Als altres llocs no s'especifica cap cens concret, sinó que aquest dependeix de la vàlua del bé establert.

Pel que fa a la terra, el conjunt presenta més complexitat. Pot establir-se, ja d'entrada, una diferenciació entre les cartes atorgades pel duc de Cardona i la del Verger: la d'aquesta població presenta uns censos uniformes, sense distingir el regadiu del secà (la prestació, única i general, és de sis diners per cafissada). Totes les altres capitulacions la fan constar clarament; al regadiu és el cens de sis sous per cafissada el que apareix a la meitat de les cartes del Ducat de Sogorb (Sueras, Fanzara, Benaguasil); al secà, i per a aquesta mateixa unitat de superfície, els censos van dels sis diners de Benaguasil als dos sous de Fanzara, Geldo i Sueras.

La conclusió a la que s'arriba és considerar aquestes prestacions monetàries com a més o meyns suaus i, per la devaluació a la que es trobaran sotmeses amb els anys, complementàries del nucli fonamental d'ingressos senyorials, el qual s'analitza tot seguit.

D.2. *Censos en espècie: les particions de fruits*

D.2.1. Particions dels cereals. (També d'hortalisses i llegums)

Com que suposen la dieta bàsica del camperolat, la seua partició potser siga la més important i representativa. El fet de trobar-los sembrats tant en les terres de secà com de regadiu farà variar la part alíquota que se n'exigirà en algunes ocasions (Benaguasil, Fanzara i Geldo, el Verger, Eslida, Sueras i Castro i Fondegulla).

Les particions que es troben tampoc no són massa oneroses, (excepte per al Verger, on els emfiteutes han de lliurar la quarta part de la collita) i se situen entre 1/6 i 1/8 a l'horta i entre 1/6 i 1/10 al secà. Potser això vinga condicionat, però no determinat, per les característiques geogràfiques de la zona; l'exemple de Benaguasil al respecte és evident: amb millors condicions per a l'agricultura li corresponen unes particions inferiors. Com es veurà, l'oposició camperola en fou un aspecte clau.

D.2.2. Les particions dels arbres i la vinya

Els productes dels que s'ocupen principalment són: garrofes, figues i moreres (totes les cartes), olives i ametles (quatre) i suro (tres).

A diferència dels cereals, molt poques capitulacions marquen distintes particions segons l'arbre estiga al secà o al regadiu (les úniques són la de Geldo i la de Castro i Fondegulla de l'any 1612); de la mateixa manera, només dues (la de Geldo i Sueras) diuen explícitament que, dels arbres no assenyalats com a objecte de partició, es podrà gaudir francament. Respecte de la quantia de la part alíquota a lliurar, sol coincidir amb l'exigida als cereals, no destacant cap arbre més gravat que la resta.

La vinya no rep un tractament distint ni més dur que els altres conreus; és més, com ja ha estat posat de relleu, el senyor facilità la seua expansió amb diverses exempcions tributàries, essent les particions, més o menys, suaus i permissives.

D.2.3. Les particions d'altres productes: lli, cànem i palla

Poques són les referències que s'hi dediquen. Si del lli i cànem parlen les de Fanzara, Geldo i Sueras, de la palla només una carta-pobla no reemplaçada per altres (la del Verger) n'exigeix el pagament, però això sí, en un cens fix en espècie.

Analitzades les particions de fruits de les principals produccions, s'abordarà ara, d'una banda com es realitzaven i d'una altra, un cens en espècie important sobretot durant l'Antic Règim: el delme.

D.3. *La percepció de les particions*

L'indret de cobrament sempre queda determinat a les capitulacions, així com la presència del procurador senyorial o el col·lector de les rendes segons els casos, en previsió de possibles fraus.²⁰

Al Verger els nous pobladors portaran gratuïtament a la casa, graners i celler del senyor la part que li correspondrà. A Benaguasil, Eslida, Fanzara, Geldo, Sueras i Castro i Fondegulla, la partició dels grans es farà en les eres, en presència del procurador general o del col·lector; de no poder assistir-hi aquests, s'haurà de fer davant del justícia, d'un jurat o de dos testimonis. Les precaucions són evidents.

Al trull es deixarà la part del raïm que li pertoque al duc en tots els casos. La mateixa unanimitat figura en la partició del fruit de les oliveres (lliurant l'oli, ja

²⁰ Només una carta, però, la de Benaguasil del 1613, preveu el que serà una de les pràctiques habituals al futur: els fraus en "les particions y responsions" (c. 19). Nogensmenys, no estableix cap mecanisme que l'ature (cosa, d'altra banda, força difícil), com assenyalà CHIQUILLO, J. A. (1978), aquesta serà una de les diverses maneres d'anar erosionant paulatinament els ingressos senyorials. Ja abans els repobladors se n'havien ocupat a les "respostes" que donen a les propostes de les capitulacions (A.D.M., lligall 79, nº 451, c. XVIII) tot dient que ells no faran mai fraus perquè: "són christians y temen a Déu"; aquest pretext no degué convèncer el senyor, el qual, en totes les cartes, intentarà controlar totes les particions.

“net y clar” en la casa destinada a tal efecte) i en la d’un conjunt de productes considerats globalment (format, en la majoria de les capitulacions per les garrofes, figues, panses i altres fruits secs); serà ara, però, un funcionari senyorial o el col·lector de les rendes qui ha d’anar per la part alíquota del duc a les cases dels emfiteutes.

Per últim, a Fanzara, Geldo i Sueras, el lli i el cànem es pagaran en garbes o manolls al camp, immediatament després d’ésser arrancats o segats. Per tal motiu, també hi és obligatòria l’assistència del col·lector “o receptor a càrrec del qual estarà lo cobrar la part de sa Excelència”.

D.4. *El delme*

Excepte al Verger, és un dret desenvolupat en totes les cartes-pobles, encara que les condicions estipulades hi varien.

A Benaguasil, les capitulacions del 1613 donen a conèixer el plet existent entre el duc de Cardona i el degà de la “Santa Yglesia de València” a propòsit de la forma d’efectuar aquest lliurament: fins aleshores, la vila havia satisfet per aquest dret la quantitat de setanta-cinc lliures, però la Seu de València vol cobrar-lo en fruits. La postura senyorial és nítida: cas d’imposar-se el pagament en espècie, vol rebre’l el duc, el qual abonarà tot seguit a l’Església el que s’acostumava.

A Geldo es parla del delme i primícia (“de tots los fruits en grans, fruyta y altre qualsevol gènere de collita”). A Eslida, Fanzara, Sueras i Castro i Fondeguiella, també està en litigi aquest dret, ara amb l’arquebisbat de Tortosa, pel desig d’aquest de rebre’l igualment en fruits; a Eslida i Castro i Fondeguiella s’assenyala que, cas de guanyar la causa l’esmentada autoritat religiosa, el delme i la primícia s’han de descomptar abans d’efectuar-se la partició senyorial; una altra solució es dóna a Fanzara: els vassalls continuaran sense pagar delme i primícia, però hauran de satisfer al duc la setena part dels fruits de l’horta i la novena part del secà.

E. Serveis personals i altres prestacions

Ja s’ha parlat de l’obligació que tenien els repobladors de conservar la infraestructura del reg dels diferents llocs. Igualment s’hauran d’ocupar, a Benaguasil, del manteniment de muralles, portals i presons.

Donada l’escassa magnitud de la reserva senyorial, els serveis personals són pràcticament inexistents. Pel cap alt es fixa entre els emfiteutes el torn de jornals necessaris, marcant-ne les retribucions monetàries corresponents.²¹

Algunes poblacions satisfan el dret “d’alcaydiat”. A Benaguasil, segons la carta del 1612, consisteix en una arrova de garrofes, un almut de “tot gra i

²¹ el Verger (c. 22).

llegums" i un quarteró de lli i cànem per cada casa; a Sueras i Fanzara es pagava per aquest concepte un almut de forment i un altre de panís.

De general i uniforme cal quantificar el dret de morabatí, ja que es paga a tots els llocs i consisteix sempre en la mateixa quantitat (un sou per casa).

Per últim es pot mencionar que únicament al Verger s'exigeix un present nadalenc al senyor, un regal col·lectiu de tots els habitants que, a més, ha d'ésser equivalent a quaranta reals castellans. Però si és significativa aquesta prestació ho és justament per la seua excepcionalitat.

F. Els nous pobladors segons les cartes-pobles

La varietat de les cartes també afecta aquest tema. Mentre que algunes donen, a part del nom del cap de família, el seu lloc d'origen i l'ofici anterior, d'altres no en diuen res.²²

En aquest apartat s'intentarà una aproximació a la qüestió des d'una triple perspectiva: el nombre de repobladors, l'anàlisi de les seues ocupacions anteriors i llur procedència geogràfica.

Pel que fa a la quantificació de la nova població, bé calculant-ne el percentatge respecte del cens del 1602 o bé fent-ho en relació al de l'any 1609, és evident l'enorme descens del nombre de vassalls. La situació més favorable correspon a les zones de major riquesa agrícola (Benaguasil, Geldo i el Verger); però també cal advertir la seua proximitat a nuclis i àrees de poblament més o menys importants de cristians vells (València, Sogorb i Xàbia o Dénia, entre altres).

Respecte dels oficis anteriors, als llocs d'on es disposa informació el predomini de "llauradors" és manifest: Representen la totalitat dels nous repobladors al Verger; el 63,40% del total (però el 75,45% d'aquells dels quals es dona l'ocupació) a Benaguasil el 1611, i el 70,96% (o el 88% si es fa la consideració d'abans) a Geldo; però, tot i aquest predomini, entre els nous vassalls no faltaren els representants d'altres oficis, procedents sobretot de nuclis urbans. A les cartes no s'especifica la qualificació laboral de cada repoblador (si era oficial, aprenent, ...); no seria lògic però, que es tractàs d'individus amb una sòlida posició social i econòmica, cosa que ja s'ha esmentat en comentar els plantejaments de Mariano Peset.²³ En tot cas es veu que la ja tradicional postura de Torres Morera a propòsit d'aquest tema (TORRES, 1969, 82-83) és també aplicable al nostre àmbit d'estudi.

²² Les més completes en són la de Benaguasil del 1611, la de Geldo i la del Verger. La de Fanzara consigna el lloc d'origen però no l'ofici anterior, i les de la Serra d'Esllida, Sueras, astro i Fondegulla, només el nom del nou poblador.

²³ En aquest sentit seria interessant la consideració que sobre els oficis mecànics (i d'altres) de l'època fa MARAVALL, J. A. (1982-1983); especialment a les pp. 144-148, es veu que era lògic que els treballadors mecànics però també els llauradors no propietaris, intentaren convertir-se en repobladors posseïdors del domini útil, fugint d'una situació força insegura i d'una marginació evident. Com diu a la p. 157: "Si a fines del siglo XVI y principios del XVII, bajo una situación que se va

Quant a la procedència geogràfica, la majoria dels nouvinguts provenen de zones properes al lloc a repoblar, cosa que esdevé, en nombroses ocasions, un factor de pes per a explicar que la repoblació es dugué a terme fonamentalment amb efectius valencians. Tanmateix, i potser també per això, el procés a Fanzara constituí una excepció al predomini d'origen autòcton dels nous vassalls: més de la meitat d'ells procedien d'Aragó i, concretament el 48,14% de la zona situada entre Cedrillas a l'interior i la línia formada per Manzanera-Puertomingalvo-Mirambel, límitrof amb l'Alt Millars a la qual pertany aquest lloc. Amb l'excepció esmentada, el caràcter autòcton de la repoblació es confirma a Geldo (on representa el 80'64% del total) a Benaguasil (on suposa el 79'69% del total del l'any 1611) i al Verger (el 100%, perquè tots són de Xàbia i Dénia).

II. LES CARTES-POBLES DURANT L'ANTIC RÈGIM. ACOMPLIMENT I MODIFICACIONS

Un aspecte d'interés i, en certa mesura novedós, és el referit a l'existència d'unes noves escriptures, "acordades" entre els pobladors i el titular de la senyoria (de vegades anomenades concòrdies), posteriors a la concessió de les cartes-pobles i que tenen per objectiu revisar determinats drets hi establerts, especialment la renda a satisfer. Aquestes modificacions, que poden arribar a la redacció d'una nova carta-pobla²⁴ i sempre són a la baixa, presenten avantatges per als repobladors, sovint concretades en particions alíquotes més favorables. Així, a Paterna s'atorga la reducció de la partició dels grans de la cinquena a la novena,²⁵ una tendència similar s'observa a la Vall d'Uixó on, a més de veure's disminuir la de la vinya, també a la novena, no caldrà pagar cap cens pel dret del ruscos;²⁶ a Benaguasil, aquesta dinàmica mostra una evolució inequívoca: si la reducció de la part alíquota del 1649 afecta només el blat, la del 1659 inclou també l'arròs i altres cereals;²⁷ per últim, a Eslida, Veo, Alcúdia de Veo i Aín, tot i no suposant una millora quantificable, l'escriptura corresponent²⁸ és d'una impor-

presentando cada vez más regresiva, la obtención de alimentos –en la amplia aceptación de esta palabra– se hacía más dificultosa, quizá este factor, en principio negativo, contribuyó a intensificar la puesta en juego de la primera forma de movilidad: aquella de carácter territorial o geográfico". Tanmateix, i malgrat la seua ànsia d'esdevenir "propietaris" agraris, no s'ha de pensar que claudicaren davant les pressions senyorials; com es pot comprovar observant el document 62, "final", al Ducat de Sogorb, mentre no se'ls assegura el somini útil de casa i terres no treballen a fons; la mateixa consideració caldria fer de l'anàlisi dels testimonis dels repobladors de Benaguasil que apareixen al mateix document, el quals aconseguiran forçar una "suau" partició de fruits.

²⁴ Castro i Fondegulla en una ocasió, Benaguasil en dues.

²⁵ A. D. M. Secció Sogorb, lligall 6, nº 6. Aquest document argumenta les raons d'aquesta concessió: evitar el despoblament de Paterna aturant, alhora, el fort descens de les rendes que es rebien per l'arrendament dels drets dominicals. Obviament els únics beneficiaris serien els veïns d'aquest lloc, i no els "terratinents" forasters.

²⁶ A. D. M. Secció Sogorb, lligall 9, nº 69 i lligall 6, nº 7.

²⁷ A. D. M. Secció Sogorb, lligall 6, nº 7.

²⁸ A. D. M. Secció Sogorb, lligall 10, nº 19.

tància doble: d'una banda confirma l'autenticitat i vigència durant el segle XVIII de les cartes del Ducat de Sogorb redactades per Antonio de Villalta (cosa que permet dubtar dels postulats de L. Peñarroja sobre la validesa i perduració de les capitulacions atorgades per l'esmentat procurador senyorial); d'una altra, ratifica la pervivència i força dels costums tradicionals i els drets adquirits dels emfiteutes.

Observant la seua cronologia de confecció (des de mitjan segle XVII als anys quaranta del XVIII), el fet de concedir-les no vindria determinat per exigències del repoblament dels llocs estudiats (intentant facilitar-lo) o per qüestions conjunturals concretes (com, per exemple, les climàtiques al·legades pels representants municipals de Paterna en ple procés repoblador); més convincent sembla la idea de pensar en la capacitat del camperolat d'arribar a forçar-les. En aquest sentit un bon punt de referència és el geogràfic: la majoria de les modificacions es donen als llocs de major riquesa agrícola (Benaguasil, Paterna i la Vall d'Uixó); el que la reducció de la partició afecte especialment la producció bàsica de l'època, els cereals, no fa més que corroborar aquest plantejament. Adduir que es tracta de concessions sotmeses a la voluntat del senyor (i per tant, revocables) no és un obstacle per a subratllar aquesta tendència, nítida i positiva, que el senyor -ho volgués o no- no modificarà.

Com ja s'havia dit, es disposa d'uns instruments magnífics que permetran de realitzar la comprovació del nivell d'acompliment de les capitulacions: els capbreus dels esmentats llocs dels segles XVII i XVIII. Si bé els censos en diners es mantenen (manifestant-se així una ostensible devaluació d'aquest tipus de rendes per al senyor),²⁹ les particions de fruits han variat (sempre en benefici de l'emfiteuta) en més llocs dels que s'ha trobat la concòrdia corresponent.

Així, si sembla evident que les concòrdies foren prou generals durant les dues centúries esmentades (almenys, pel que respecta al nostre àmbit d'estudi), ho serà també que la pressió senyorial (que havia cercat solucionar la seua ruïna complementant les rendes monetàries amb les particions), cada vegada hi trobarà més oposició i anirà disminuint potser pertot arreu en un moment clau per a la història del País Valencià.

III. LES CARTES-POBLES I LA SITUACIÓ ANTERIOR, BALANÇ COMPARATIU

Per tal de gaudir d'una adequada perspectiva global sobre les exigències senyorials anteriors a l'expulsió dels moriscos, caldrà partir, on siga possible, de les cartes-pobles medievals que s'han conservat, per a continuar amb l'evolució que se seguirà en els diferents senyoriis.

²⁹ Amb l'única excepció del Verger, que veu incrementar-los al regadiu. Els capbreus, consultats a l'Arxiu Ducal de Medinaceli, han estat, per al període 1651-1656: lligall 52, nº 1; lligall 53, nº 3; i lligall 55, nº 4; per a 1729-1740: prestatgeria i signatura A.B.II.3; lligall 51, nº 1, nº 2 i nº 12; lligall 52, nº 4; lligall 53, nº 1 i nº 2; i lligall 59, nº 1.

Com que les cartes-pobles medievals corresponents als llocs en qüestió,³⁰ foren atorgades a una població musulmana, en general presenten unes característiques similars.³¹ En principi, d'acord amb les particions de fruits estipulades (entre la vuitena i la desena part, havent-hi alguns productes exceptats) i amb les exempcions fiscals concedides, no poden qualificar-se de dures les condicions hi fixades; la raó era no esparverar els vençuts i afavorir-ne l'assentament.

La quantia de les càrregues que hauran d'afrontar els moriscos, es complirà posteriorment. L'obligació que tindran al segle XVI d'efectuar els lliuraments de les càrregues senyorials en diners de cap manera pot considerar-se positiva per a aquests vassalls; a més de les dificultats que la seua disponibilitat suposa per a una economia tradicional de subsistència,³² les obligacions fiscals de la Serra "(...) resultaron aumentadas progresivamente mediante pagos irregulares, pero importantes, o a través de contribuciones obligatorias, como represalia por insurrecciones, obsequios obligatorios con motivo de bodas reales, o levas en tiempo de guerra (...)";³³ si a l'ensem és compten els altres gravàmens (impostos tradicionals fixos i taxes comunals—"mesades" i "sobremesades"—, taxes per cap de família—"morabati"—, contribucions a la mesquita i regalies), Butzer, K., Butzer, E., Miralles i Mateu donen per a Afín, l'any 1569, una càrrega fiscal anual mitja superior als 76 sous per casa, molt pròxima a la calculada per Císcar per als llocs que suporten la major duresa senyorial després del 1609 (CÍSCAR, 1977, 244). Així, aquests autors conclouen: "Los datos sugieren que(...) teniendo en cuenta la inflación del XVI, la carga fiscal real aumentó después de 1530".³⁴

³⁰ Són les d'Eslida (i els seus llocs, entre els quals s'inclouïa aleshores Sueras), la Vall d'Uixó i Castro i Fondegulla, com ja s'havia assenyalat al principi del treball. Totes es troben publicades al *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*.

³¹ De l'anàlisi comparativa d'aquestes capitulacions se n'han ocupat M^a del Carmen Barceló Torres i Enric Guinot als articles ja esmentats. Ací es parteix de les seues conclusions.

³² Per exemple, a Benaguasil fracassarà la repoblació duta a terme amb la carta-pobla de 1611, que fixava uns censos en diners, bé que força elevats. Els vassalls preferien la partició de fruits.

³³ K. W. BUTZER, E. K. BUTZER, i MIRALLES, J. F. MATEU, (1985), pp. 321-322. El mateix plantejament s'observa a l'article de la Universitat de Califòrnia, un any posterior a aquest, publicat a *Viator* i que ja hem citat (BUTZER, K. W., BUTZER, E. K. i MATEU, J. F., (1986), pp. 352-354).

³⁴ Una visió diferent és la de CÍSCAR, E. (1977), p. 103-117, per a qui les rendes dels senyorius del Ducat de Sogorb s'han depreciat al llarg del segle XVI degut a la inflació, havent-se arribat al segrest real del Ducat des del 1576 per excés de deutes. (El plantejament segueix el de CASEY, J., 1975). En tot cas, potser s'hauria d'interpretar de forma diferent el paràgraf que Císcar cita de Boronat a la pàgina 284 del seu llibre i que li serveix tant per a comparar les rendes anteriors i posteriors a l'expulsió dels moriscos, per a concloure que "Aunque no disponemos ni de una sola carta de sus lugares, es lógico pensar que por muy bajas que fuesen las condiciones (...) serían muy superiores y rentables que las anteriores a 1609"; concretament seria el subratllat que fa d'aqueixa cita ("De manera que rentará agora cada año al secreto toda aquella *hacienda*, que antes de la expulsión no le era de provecho"), ja que pot dur a engany. No pareix lògic que, tractant-se d'una zona gairebé exclusivament morisca (en un moment en el qual la pressió religiosa va substituïnt la tolerància) i trobant-se fortament endeutat el senyor, la població morisca no es veiés forçada, d'alguna manera, a realitzar un seriós esforç econòmic en benefici del duc. Per tant, no seria que si el senyor no arribava a gaudir endes era perquè, com s'ha vist, arribaven només per a pagar els creditors?

Després de l'expulsió la situació canviarà sensiblement; en atorgar les cartes-pobles, base del nou règim senyorial, el duc intentarà racionalitzar les seues rendes, convertint, com s'ha vist, les particions i els censos en diners en les fonts fonamental i complementària, respectivament, dels seus ingressos.

No pot dir-se, però, que el senyor aconseguisca d'imposar unes càrregues més oneroses per als nous vassalls seus. Primerament, la part alíquota a lliurar per les diferents collites no es pot incloure, de cap manera, entre les més dures de les exigides al conjunt del País Valencià; tampoc són massa elevats els censos en diners que han de respondre, ni són d'excessiva consideració la majoria de les altres obligacions a què queden sotmesos.³⁵ A més, uns altres dos factors vindrien a incidir positivament en la situació dels nouvinguts: per una part, el que un menor nombre d'emfiteutes es repartisca tota la terra de conreu suposa necessàriament un increment de l'extensió mitjana del domini útil de cadascú respecte de la dels moriscos; per una altra, les "concordies" que en un futur modificaran, en benefici dels camperols, determinades qüestions de les capitulacions originals.³⁶

Quant a Benaguasil, el tractament del tema seria una mica diferent. Per bé que no s'ha localitzat cap carta-pobla medieval, es disposa d'una documentació d'allò més significativa per tal de realitzar una comparació detallada.³⁷ ja que fa un repàs exhaustiu de tots els drets senyorials objecte de rebre prestacions. En estudiar-la es comprova que hi ha tota una tirallonga de drets feudals que exigeixen el seu pagament, i dels quals a la carta-pobla de 1613 no es fa cap menció; d'altra banda, les penes pecuniàries que es preveuen per la no utilització de les regalies són idèntiques a les exposades el 1613 (la qual cosa suposa no corregir la devaluació monetària assolida durant tres quarts de segle). Però encara queda per contrastar la partició de fruits, ingrés bàsic del nou règim senyorial: era igualment més onerosa la d'abans de l'expulsió per a la pràctica totalitat dels cultius (per la seua significació pot valer l'exemple dels cereals, hortalisses i llegums, pels quals es pagava a l'horta la cinquena part, mentre que al secà era la vuitena).

A més, cal ressaltar la necessitat que tingueren els representants senyorials de realitzar, almenys, un triple esforç en la negociació amb els nous pobladors de Benaguasil per a la configuració de la carta-pobla. Resulta evident que foren els

³⁵ Això no significa, de cap manera, que les exaccions feudals no es deixaren sentir en una economia sense moltes expectatives de futur, endarrerida i de subsistència. El què es vol expressar és la situació concreta dels senyorius en comparació a la d'altres valencians de l'època i amb la qual ells mateixos havien gaudit fins aleshores.

³⁶ Les raons adduïdes pel senyor per a concedir la reducció de la partició dels cereals a Paterna (aspecte ja comentat) en constitueixen una prova evident: tot i no haver-s'hi hagut de plantejar el tema de la repoblació pel foragitament morisc, el problema era evitar el seu despoblament. La solució fou equiparar les rendes exigides a les que es lliuraven a llocs amb terres de semblant productivitat agrícola, com ara Benaguasil.

³⁷ Hi destaca, concretament, la següent: A.D.M., Secció Sogorb, lligall 79, nº 108 (que tracta de l'arrendament dels drets senyorials a Benaguasil i la Pobra de Vallbona els anys 1540-1543).

emfiteutes qui forçaren la concessió per part del duc d'una contribució que consideraven menys perjudicial: la partició de fruits.³⁸ Però no sols això; com queda de manifest per les respostes que els nous pobladors donen als esborranys de les cartes-pobles,³⁹ la seua posició en condicionà la redacció final fins el punt que tampoc es conformaren amb les particions que havien suportat els antics pobladors moriscos;⁴⁰ el fruit d'aquesta postura fou aconseguir l'any 1613 unes condicions bastant més favorables,⁴¹ que a la llarga resultaren de nou millorades.

Per a concloure aquest apartat s'al·ludirà a l'evolució del Verger. Com ja s'havia exposat, comparativament amb la resta de les cartes analitzades, constituïa el cas de major duresa de les condicions senyorials. Sense fer referència ara a les concòrdies posteriors a la carta-pobla, però, si es contrasten les exigències d'aquesta amb les que havien de satisfer els moriscos,⁴² quedarà clar que tampoc es donà un increment de la pressió feudal des d'aleshores. D'acord amb la citada font, els camperols moriscos havien de lliurar al senyor un cens de 21 ó 22 sous per cada casa, una partició de fruits que oscil·lava entre la meitat de la collita dels arbres i el terç de la dels grans, pagar el terç-delme "de totes les heretats", lliurar igualment un present de Nadal (consistent en sis gallines, una arrova de mel, dues arroves de panses i sis dotzenes de margallons), fer-li treballs, etc.

IV. CONSEDERACIONS FINALS

Realitzat el balanç comparatiu respecte de la situació anterior (el qual, hem comprovat que és clarament favorable als nous vassalls), a continuació serà enfocada la situació tractada fins ara des de la prespectiva de l'estudi de l'estructura del domini útil.

³⁸ Molts se n'anaren, abandonant casa i terres, després d'assabentar-se de les fortes càrregues monetàries que establia la carta de 1611. Així, front els 132 nous pobladors que identifica aqueixa escriptura, la del 1613 sols n'anomena 76; bé que un elevat percentatge en figure en ambdues, la pèrdua d'un 42'43% del total inicial no pot menysprear-se.

³⁹ Abarquen la totalitat dels capítols plantejats, i són especialment interessants pels comentaris que fan a propòsit d'aquells amb els què no estan d'acord. La seua contestació en aquests casos és contundent ("(...) no hi consenten", "no accepten"), cercant sempre millores de tota mena a les condicions proposades; en aquest sentit cal remarcar un aspecte que apareix a totes dues "respostes": la referència que fan a l'Horta de València quant a què volen que se'ls apliquen les mateixes particions de fruits que s'hi exigeixen.

⁴⁰ Com explícitament apareix manifestat pels nous pobladors a la segona de les "respostes" (A.D.M., lligall 79, n° 451, c. X).

⁴¹ Naturalment moltes de les seues exigències no hi quedaren reflectides (com, per exemple, determinades exempcions, llibertat d'elecció de notari, fer front a particions més lleugeres, ...), però la presència d'una dinàmica negociadora és palesa.

⁴² Les exigències satisfetes pels moriscos que es coneixen són les que vénen senyalades a l'encapçalament del capbreu del Verger de l'any 1596. (A.D.M. Signatura A.B.II.2. "Capbreu de les rendes y altres drets pertanyents del lloch del Verger fet per lo señor Marqués de Dénia, señor del dit lloch, en lo any 1596").

El primer punt que cal analitzar és el de la població. El que interessa esbrinar és si els nouvinguts que s'assentaren als diferents llocs ho feren definitivament, tot originant l'estabilitat del poblament i l'inici de noves bases del repartiment del terror. En una aproximació quantitativa al problema, tot i no assolir-se ni de bon tros la població anterior a l'expulsió⁴³ i malgrat les disparitats evolutives dels diferents llocs, la tendència cap a l'estabilitat demogràfica, en conjunt, és positiva i ferma.

D'altra banda, i amb l'objectiu de comprovar la continuïtat personal dels repobladors, s'han contrastat els cognoms dels qui signaren les cartes-pobles amb els dels emfiteutes del primer capbreu de cada lloc posterior a l'expulsió; el resultat ha estat que en aquesta font fiscal apareixen molts d'aquells cognoms (però no tots), juntament amb d'altres nous. La interpretació lògica és que a mitjan segle XVII la població (sovint més nombrosa que l'existent els anys de les capitulacions) sembla estabilitzada.⁴⁴ De la mateixa manera, de l'observació dels capbreus en qüestió es dedueix que també l'estructura del domini útil està ja plenament conformada, havent-se produït des de transmissions per herència a alienacions per venda del domini útil d'uns emfiteutes a altres.

Tanmateix, hi ha un aspecte difícil de conèixer: si el senyor repartí totes les terres entre els pobladors que s'avassallaren en atorgar-los les cartes-pobles o si, pel contrari, no va poder comptar amb suficients nouvinguts o se'n reservà esperant nous immigrants.

En qualsevol cas, consolidat el domini útil amb el directe, els ducs de Cardona i de Lerma distribuïran cases i terres als nous pobladors amb el sistema de l'emfiteusi, el qual, d'aleshores ençà constituirà la base de l'estructura del repartiment i usos del terror en aqueixos senyorius.⁴⁵ En aquest sentit caldrà referir-se a una qüestió que esdevindrà important sobretot al segle XVIII: la de les noves rompudes de terres més o menys marginals; perquè, com s'ha vist, la reserva senyorial, cas d'existir, no era significativa, per saber si es tracta o no

⁴³ Els índexs del cens del 1646 i del nombre d'emfiteutes que senyalen els capbreus del període 1651-56 en relació al del cens del 1609 (pres com a 100) serien, respectivament, 30 i 32'67; el descens percentual és, igualment, prou negatiu: -69'99% i -67'32%.

⁴⁴ Amb tot, les diferències entre l'evolució quantitativa del repoblament segons les zones són notòries. L'atracció que els camperols sentien pels diferents llocs estava, en bona mesura, en funció de la fertilitat de la terra i de les càrregues feudals a suportar. No és d'extranyar, doncs que, per exemple, Benaguasil es convertirà en un privilegiat focus d'immigració d'emfiteutes. Es confirmaria així el què ha esdevingut una postura ja clàssica de la historiografia i que arplega M. ARDIT (1987), pp. 286-287: "La repoblació cristiana no podia omplir el buit deixat pels criptomusulmans expulsos perquè les seues exigències vitals eren deferents i també el model de poblament (...) La repoblació del segle XVII s'orientà selectivament cap a les millors terres, tot i instaurant un nou equilibri demogràfic (...)". El cas contrari més extrem el representarien Fondegulla (que segons el capbreu del 1651 tindria menys pobladors que el 1613, tot havent canviat, a més, quasi tots els cognoms) i Castro (que s'hauria quedat despoblat; almenys totes les cases que hi figuren en dit capbreu estan "inhabitable" o "derribadas", essent llurs posseïdors habitants de la Vall d'Uixó o de Fondegulla).

⁴⁵ Cal advertir, en aquest sentit, que no s'intenta negar la possibilitat que hi hagués terres franques i/o alodials en altres llocs de llurs respectius estats senyorials.

d'usurpacions senyorials aprofitant la conjuntura d'expansió comercial, s'haurà d'examinar quins espais figuren com a regalies del senyor en cada població (especialment, si s'inclou deveses i muntanyes).

Atés que la norma general serà la d'una certa homogeneïtat en la composició de la comunitat rural de cada lloc, des del principi, i amb gradacions bàsicament condicionades per la dinàmica de les zones agrícoles, el procés de diferenciació social que s'engegarà al seu si serà lent; a més a més, i com que en la majoria de casos es tracta de regions pobres no abel·lidores per a les classes urbanes, les diferenciacions assolides seran tan sols de grau. Això, és clar, amb la versemblant excepció de Benaguasil, on caldria considerar la possibilitat de que l'estructura del domini útil presentarà desigualtats ja des dels primers establiments. (Paradoxalment és la seua carta del 1613 l'única que dedica un capítol (el vuitè) per a dir que es guardarà "(...) igualtat en les reparticions, sols donant a quisquú en sa partició de les terres bones y de les que no són tals").

Tant per atraure el major nombre de nous vassalls com per intentar evitar especulacions amb el domini útil, el senyor establí uns impediments al fraccionament excessiu (i, lògicament, en sentit contrari, a l'acumulació) d'un domini útil acabat de conformar. Per aqueix motiu era general l'exigència d'avassallar-se i residir-hi durant un temps determinat per a gaudir del domini útil. Tanmateix, sovintejaren les vendes d'uns llauradors a uns altres dintre del mateix senyoriu (i àdhuc a camperols forasters, com ho demostra la presència d'emfiteutes d'altres llocs als capbreus del 1651 de Fanzara, Geldo i els pobles que engloba la carta d'Eslda, i en el del 1656 de Benaguasil). A més del no estricte compliment d'aquesta estipulació de les cartes, el que s'ha de ressaltar és que s'està davant d'un altre factor que permetrà l'eixamplament de les desigualtats en l'estructura del repartiment i usos del terrer.

Per últim cal esmentar que els productes privilegiats per la majoria de les cartes seran bàsics en l'expansió de l'agricultura comercial al segle XVIII. Les conseqüències que el fenòmen suposarà en l'evolució del règim de tinença de la terra (en bona mesura protagonitzades per l'actuació d'una ascendent burgesia agrària) queden fora del marc d'aquest estudi.

BIBLIOGRAFÍA

- ARDIT, M. (1987): Expulsió dels moriscos i creixement agrari al País Valencià, *Afers*, 5/6: 273-316.
- BARCELÓ TORRES, M.C. (1980): L'Alfondeguilla y Castro. La situación de los mudéjares castellonenses en el siglo XIII. *BSCC*, 56: 126-139.
- BUTZER, K.W. i altres, (1985): Una alquería islámica medieval de la Sierra de Espadán. *BSCC*, 61: 305-365.
- BUTZER, K. W., BUTZER, E. K. i MATEU, J. F. (1986): Medieval muslim communities of the Sierra de Espadán, Kingdom of Valencia. *Viator*, 17: 339-421.

- CASEY, J. (1975): La situación económica de la nobleza valenciana en vísperas de la expulsión de los moriscos, a *Homenaje al Dr. Juan Reglà Campistol*. Vol. I. Universitat de València, 515-527.
- CÍSCAR PALLARÉS, E. (1977): *Tierra y señorío en el País Valenciano (1570-1620)*. València. Del Cenja al Segura.
- CHIQUILLO, J.A. (1978): Aproximación al régimen señorial valenciano del siglo XVIII. *Estudis*, 7: 241-259. València.
- DOMINGO PÉREZ, C. (1983): *La Plana de Castellón. Formación de un paisaje agrario mediterráneo*. Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Castellón.
- GARCÍA, H. (1943): Carta de población y seguridad de Eslida, Sengueir, Pelves, Ayn y Veo por Jaime I en 29 de mayo de 1242. *BSCC*, 18: 159-160.
- GUINOT, E. (1983): El problema de la renta feudal y los fueros. Un análisis de las cartas puebla del siglo XIII en el norte de Castellón. *Saitabi*, 33: 59-83.
- HALPERIN DONGHI, T. (1980): *Un conflicto nacional. Moriscos y cristianos viejos en Valencia*. Institució Alfons el Magnànim. València (Segona edició).
- LAPEYRE, H. (1980): *Geografía de la España morisca*. Institució Alfons el Magnànim. València.
- LLORENS, P.L. (1967): Los sarracenos de la Sierra de Eslida y Vall d'Uxó a fines del Siglo XV. *BSCC*, 43: 53-67.
- MARAVALL, J.A. (1983): Trabajo y exclusión: el trabajador manual en el sistema social español de la primera modernidad, dintre de: *Les problèmes de l'exclusion en Espagne (XVIe - XVIIe siècles). Idéologie et discours*. Colloque International. Sorbonne, 13, 14 et 15 mai, 1982. Publications de la Sorbonne: 135-159.
- PEÑARROJA TORREJÓN, L. (1984): *Moriscos y repobladores en el Reino de Valencia: La Vall d'Uxó (1525-1625)*. Del Cenja al Segura, València. Dos volums.
- PESET, M. (1988): *Dos ensayos sobre la historia de la propiedad de la tierra*. EDERSA.
- TORRES MORERA, J.P. (1969): *Repoblación del Reino de Valencia después de la expulsión de los moriscos*. Ajuntament de València.